

У ст. 152 Статуту зазначалося, що стягнені з робітників штрафи формували штрафний капітал підприємства. Слід зауважити, що в найбільш промислово розвинутих районах, до яких належала Південна Україна, як правило, штрафували за неякісну роботу, в інших – за прогули. Штрафні капітали йшли на допомогу робітникам, у випадку втрати працездатності, але на це неодмінно потрібен був дозвіл фабричного інспектора. До 1905 р. у більшості губерній штрафних капіталів надходило значно більше, ніж видавалося допомоги. З цієї причини загальний штрафний капітал підприємств сягав значних розмірів.

Крім капіталів, накопичених окремими підприємствами зі штрафів робітників, існував ще й загальноімперський штрафний капітал. Він утворювався від стягнень, які накладалися на підприємців, згідно ст. 51 та ст. 155 Статуту (несвоєчасна видача розрахункових книжок робітникам, невчасна реєстрація нещасних випадків тощо). У випадку припинення діяльності промислового підприємства, наявні в касі штрафні кошти також переходили до загальноімперського штрафного капіталу. Значимо, що розмір загальноімперського штрафного капіталу був невеликим. Так, 1910 р. у середньому на одного промислового робітника припадало близько 2,33 коп. Для прикладу, в 1904–1913 рр. сума, визначена для виплат допомоги хворим та скаліченим робітникам із загальноімперського штрафного капіталу, коливалася в межах 34–43 тис. руб.

Загальноімперський штрафний капітал утворювався для одноразових виплат допомоги хворим та скаліченим робітникам або сім'ям померлих робітників. Розмір допомоги, який визначався окружним фабричним інспектором, не могла перевищувати 100 руб. Загальну суму для виплат допомоги в округах, починаючи з 1904 р., визначав Відділ промисловості Міністерства фінансів (з 1905 р. – Міністерства торгівлі та промисловості).

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. підприємці різко негативно ставилися до статей закону та Статуту, які стосувалися договору найму. Їх не влаштовували ні розрахункові книжки, ні двотижневі строки попередження про звільнення, ні терміни відпусток. Вони знаходили численні лазівки у законах, які регулювали їхні взаємини з найманими робітниками, на свою користь прагнули уніфікувати умови договору найму. Адміністративно-поліцейський характер робітничого законодавства не лише давав їм таку змогу, а й ставив робітників у майже цілковиту залежність від їхнього свавілля.

1. Кирьянов Ю.И. Жизненный уровень рабочих России (конец XIX – начало XX в.). – М., 1979.
2. Лось Ф.Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX в. и в начале XX в. – К., 1955.
3. Нестеренко О.О. Заробітна платня промислових робітників України в кінці XIX ст. – К., 1951.
4. Пажитнов К.А. Положение рабочего класса в России. – Т. 2. – Л., 1924.
5. Парасунько О.А. Положение и борьба рабочего класса Украины (60–90-е годы XIX в.). – К., 1963.
6. Потолов С.И. Рабочие Донбасса в XIX веке. – М., 1963.
7. Трудовой договор та його види [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon4.rada.gov.ua.
8. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 3. – Т. VI. – 1886. – СПб., 1888.
9. Литвинов-Фалинский В.П. Фабричное законодательство и фабричная инспекция в России. – М., 1904.
10. Свод законов Российской империи. – Т. II. – Ч. II. – СПб., 1893.
11. Одеський історико-краєзнавчий музей. – Д-II-2. – Д-12321.
12. Крузе Э. Э. Условия труда и быта рабочего класса России в 1900–1914 гг. – М., 1981.

13. Савчук А. Завод имени Октябрьской революции. – Одесса, 1967.

Sugak V.V. The characteristics of the South Ukraine industrial workers employment agreement in the late XIX – the early XX century. In this publication have been described in detail the conditions of the industrial workers employment agreement. The objective estimation of the basic laws of the late nineteenth – the early twentieth centuries governing the legal relationship between the employers and employees is given. The main points of agreement with the workers: the term of employment, the amount of salary, the extracts from internal regulations, the fines extent.

Key words: industry, worker, statute, contract of employment

О. З. Силка

СПЕКТР СІЛЬСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Аналізуються основні типи громадських добровільних статутних об'єднань, які функціонували у період зародження громадянського суспільства в Російській імперії. Особлива увага приділена термінологічній складовій досліджуваної теми.

Ключові слова: Громадське об'єднання, громадська організація, неприбуткове товариство

Право громадян на свободу об'єднання в Російській імперії як юридична норма існувало до 1906 р. Незважаючи на перешкоди, зокрема можливості відмови у реєстрації об'єднання, мережа громадських об'єднань на початок XX ст. була сформована. Питання в іншому: наскільки така мережа була всеохоплюючою, зважаючи на географічний, релігійний та національний чинники розвитку Російської імперії, стосовно адміністративно-територіального представництва та залучення населення до реалізації їхнього права на створення добровільного громадського формування? Цілком погоджуємося з тезою А. Туманової, що «Правила про товариства та союзи» від 4 березня 1906 р. стали «помітним кроком вперед, порівняно з попередніми російськими законодавчими актами щодо цього питання». Більше того «законопроект був складений у руслі ідей Маніфесту 17 жовтня та з урахуванням передових принципів правової регламентації союзів, які були взяті з праць західних правників та законодавчих актів західних країн» [1, 196]. Застосування на практиці норм «Правил», зокрема у частині утворення об'єднань без попереднього дозволу уряду, а лише за повідомленням влади про факт такого об'єднання, стрімко збільшило кількість товариств.

У сучасній історіографії постійно з'являються дослідження, присвячені питанням реалізації права громадян на об'єднання різних типів. Як правило, дослідники звертають увагу на весь спектр громадських об'єднань окремих регіонів, губернії, міста, або на окремий тип громадської організації чи конкретне товариство.

Сфера наших інтересів лежить у площині виявів громадської сільської ініціативи щодо організації статутних об'єднань на території Лівобережної України (у межах сучасних Чернігівської, Полтавської, частин Сумської та Черкаської обл. України, а також частково Брянської обл. РФ) наприкінці XIX – на початку XX ст. Метою пропонованих матеріалів є аналіз статутних сільських об'єднань громадян у зазначених вище територіальних та хронологічних межах, згідно сучасних нормативно-правових понять.

З 1 січня 2013 р. в Україні набули чинності положення базового закону, який забезпечує право громадян на свободу об'єднання – «Про громадські об'єднання» [2]. Цей Закон у ст. 1 визначає правову та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, порядок

утворення, реєстрації, діяльності та припинення дій громадських об'єднань. Відповідно до нього, *громадське об'єднання* – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів. За організаційно-правовою формою громадське об'єднання поділяється на *громадську організацію* (засновниками та членами якої є фізичні особи) та *громадську спілку* (засновниками якої є юридичні особи приватного права, а членами можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи). У положеннях ст. 3 визначається *громадська організація* як «об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів». Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без нього. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку.

Нас передусім цікавлять сільські громадські об'єднання зі статусом юридичної особи. Відповідно до Цивільного кодексу України, на сьогодні «юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку». Кодекс визначає і зміст поняття «*товариство*» – «організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві» (ст. 83, п. 2), а також поділ товариств на підприємницькі та непідприємницькі. У нашому випадку – це «товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками» (ст. 85, п. 1) [2].

Цей огляд правових визначень необхідний нам для пом'якшення суперечностей щодо термінологічного апарату. Відповідно до «Правил» 1906 р., усі громадські об'єднання називалися «обществом по смыслу правил сего приложения почитается соединение нескольких лиц, которые, не имея задачей получение для себя прибыли от ведения какого либо предприятия, избрали предметом своей совокупности деятельности определенную цель, а союзом – соединение двух или нескольких таких обществ, хотя бы чрез посредство их уполномоченных» [3, 3]. Таким чином, усі три терміни – «громадське об'єднання» (у розумінні здійснення та захисту прав і свобод), «громадська організація» (у розумінні участі фізичних осіб) та «товариство» (у розумінні непідприємницького характеру діяльності) щодо визначення частини сільських статутних об'єднань мають право на застосування.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у сільській місцевості Лівобережжя (ми беремо волосні та підпорядковані ним адміністративно-територіальні одиниці) свою діяльність проводили наступні статутні громадські об'єднання.

Пожежні добровільні дружини та товариства. Ця категорія об'єднань діяла у волосних центрах або при сільських фабриках. Правові норми щодо створення та діяльності таких дружин визначалися «Нормальним уставом сельских пожарных дружин» та «Правилами о введении в действие нормального устава сельских пожарных дружин», затверджені міністром внутрішніх справ від 5 серпня 1897 р. [4]. За ними, до складу пожежного об'єднання могли входити всі повноправні громадяни, окрім осіб, які не досягли 17 років, військовослужбовці нижчих чинів та особи, обмежені у правах, за рішенням суду, а метою заснування сільської пожежної дружини проголошувалося «попередження та гасіння пожеж». Фінанси пожежних організацій

склалися з членських внесків, грошових субсидій від земств, волосних і сільських громад, відсотків від статутного капіталу, плати за будівельні та пічні роботи, коштів від спектаклів, концертів, маскарадів, балів, базарів і лотерей. Розподіл коштів міг відбуватися лише на придбання й утримання пожежного обозу з кінями, протипожежного приладдя, обмундирування та спорядження членів-вогнеборців дружини, організацію будівельних робіт, зокрема пічних, із дотриманням правил протипожежної безпеки тощо. Доступні нам тексти «Статутів» сільських добровільних пожежних дружин були затверджені, на підставі вищезазначених документів, 1897 р. Кількісні показники щодо виникнення пожежних дружин на території Чернігівської та Полтавської губернії без співвідносного аналізу є неінформаційними. Втім, станом на 1909 р. у Чернігівській губ. діяли 75 добровільних громадських пожежних об'єднань, у т. ч. 1 – губернське, 12 – повітових, 31 – волосне та 32 позаволосні (у посадах, слободах, містечках, селах і хуторах).

Сільські осередки Імператорського Російського товариства порятунку на водах. Статут Товариства з часу його заснування переглядався декілька разів [5]. На етапі, який розглядається, воно діяло на підставі «Статуту», затвердженого 31 березня 1894 та 22 травня 1904 рр., і підписаного особисто імператором. Громадське об'єднання знаходилося під патронатом імператриці Марії Федорівни, а його метою було «надання допомоги усім тим, хто зазнає лиха на морях, озерах та річках у межах Росії», через влаштування рятувальних станцій або за допомогою «інших заходів щодо рятування потопельників». Основними напрямками діяльності проголошувалися: збір коштів на допомогу родинам загиблих моряків, переконання судовласників у необхідності оснащення суден рятувальними засобами, влаштування рятувальних постів на річках, озерах та морських узбережжях, навчання дітей та юнацтва правилам надання допомоги постраждалим на воді тощо. Стосовно конкретної інформації, нам відомо лише про нетривалу та неефективну діяльність Микільсько-Передмостового осередку такого товариства Чернігівського окружного правління в 1901–1905 рр. [6].

Одним із видів громадської організації є благодійна організація, діяльність якої має певні особливості. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» визначає поняття останньої як «юридичної особи приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, як основну мету її діяльності». Відповідно, *благодійна діяльність* – це «добровільна та/або майнова допомога для досягнення цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику» [7]. Благодійні організації в лівобережному українському селі були представлені *Товариствами допомоги матеріально незабезпеченим учням*. Вони створювалися, як правило, у волосних центрах, де діяли початкові заклади міністерства народної освіти. Мета таких товариств полягала у «патронаті над тими учнями, які не мають матеріальних засобів для забезпечення свого життя та навчання». Напрямами діяльності були: безкоштовне забезпечення книгами та посібниками або їхній продаж за зниженою ціною; забезпечення одягом та житлом малозабезпечених учнів; сприяння в отриманні роботи по завершенні навчання; фінансова підтримка хворих; організація поховання. Членами таких товариств могла бути «необмежена кількість осіб обох статей, усіх звань, майнового статку та віросповідань». Діяльність Товариств допомоги матеріально незабезпеченим

учням базувалася на положеннях «Нормального уставу обществъ вспомошествованія нуждающимся учащимся» від 27 листопада 1897 р., а після 1906 р. – на нормах «Правил про товариства та союзи». Такі об'єднання існували, наприклад у с. Диканька Полтавської губ. [8], волосних м-ках Почев [9, 34] та Семенівка [10, 8] Чернігівської губ. тощо.

Ще одним об'єднанням громадян у межах сільських адміністративно-територіальних одиниць були *Товариства благоустрою*. В них об'єднувалися ті, хто бажали покращити життя у межах селища, через сприяння у відкритті навчальних закладів, охорону громадської й приватної власності, побудову різних суспільних споруд, забезпечення освітленням вулиць і дворів та загалом «у заходах, які б сприяли покращенню в економічному, санітарному та пожежному стані». До таких товариств запрошувалися «особи обох статей, усіх звань, національностей та віросповідань». В окремих випадках «Статут» передбачав участь лише тих осіб, які володіли нерухомістю у районі діяльності Товариства. Нам відомо про існування товариств благоустрою у селищі Олексіївське Конотопського повіту [10, 5зв.] у с. Передмостова Слобідка [11, 8], селищах Нова [10, 9] та Стара Дарниця [12] Остерського повіту, Чернігівської губ.

Наступна категорія статутних об'єднань громадян у сільській місцевості Лівобережної України – це *релігійні організації*. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», зокрема розділ 2, ст. 7, фіксує мету створення таких організацій та визначає основні їхні типи: «Релігійні організації створюються з метою задоволення релігійних потреб громадян і діють, відповідно, до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями). Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій» [7]. У переліку релігійних організацій сфера наших зацікавлень знаходиться у площині діяльності статутних православних церковних братств і товариств тверезості. Діяльність *церковних братств* у Російській імперії регулювалася «Положенням про церковні братства» від 8 травня 1864 р. За ним, «Православними церковними братствами визначалися об'єднання, до складу яких входять православні віруючі різного звання та статку, для служби потребам та користі православної церкви, для протидії зазіханню на її права з боку іновірців та розкольників, для побудови та розпису православних храмів, для справ християнської благодійності, для розповсюдження та утвердження духовної просвіти» [13, 1]. Ми володіємо інформацією про діяльність братств у с. Великий Хутір Золотоніського повіту, с. Тарасівка Зенківського повіту, х. Воздвиженський Глухівського повіту, с. Вормин Мглинського повіту та ін. [14].

Прикладом громадсько-релігійного статутного об'єднання були *Товариства тверезості*. Одним із перших на Лівобережжі 1874 р. відкрилося товариство тверезості у с. Дейкалівці Зеньківського повіту [15]. На початку ХХ ст. усі подібні товариства поділялися

на два типи – світські та церковнопарафіяльні. У нашому випадку мова йде про останні. Відповідно до статуту, метою таких товариств була боротьба з пияцтвом та лихослів'ям, а засобами досягнення мети проголошувалися організація бесід, загальнодоступних читань, із застосуванням «чарівних ліхтарів», співів, паломництв тощо. Обмеження щодо вступу до Товариства розповсюджувалися лише на осіб, молодших 17 років та тих, «які займаються продажем хмільних напоїв від себе або за наймом, за виключенням продавців державних винних лавок». Були підзвітні Міністерству внутрішніх справ.

Таким чином, характеристика частини громадських статутних об'єднань свідчить про існування інтересу з боку сільського населення до подібних форм реалізації свого права на об'єднання. В подальшому варто детальніше дослідити повний спектр сільських статутних громадських організацій, зокрема проаналізувати діяльність найбільш поширених сільських осередків Російського товариства Червоного Хреста. Стосовно просвітницьких сільських громадських об'єднань, наприклад осередків «Просвіти», бібліотечних товариств, то їхня діяльність на території Лівобережної України до лютого 1917 р. дослідниками не зафіксована.

1. Туманова А.С. Деятельность Министерства юстиции России по разработке законодательства об обществах и союзах в начале XX в. // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2002. – № 6.
2. <http://zakon4.rada.gov.ua>.
3. Справочная книжка об обществах и союзах / Сост. В. Чарнолуский. – СПб., 1912.
4. Нормальный устав сельских пожарных дружин: утв. 5 авг. 1897 г. – Тверь, 1910.
5. Устав общества подания помощи при кораблекрушениях: утв. 3 июля 1871 г. – СПб., 1871.
6. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 183. – Оп. 1. – Спр. 29.
7. <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Отчет Правления Общества вспомошествованія нуждающимся учащимся в начальных народных училищах с. Диканьки Полтавской губернии и уезда за 1901–1913 гг. – Полтава, [1903]–1914.
9. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУК). – Ф. 707. – Оп. 229. – Спр. 150 д.
10. ЦДІАУК. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 1481.
11. ЦДІАУК. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 909.
12. Устав Общества благоустройства поселка «Старая Дарниця», Остерскаго уезда, Черниговской губ. – К., 1915.
13. ДАЧО. – Ф. 127. – Оп. 3. – Спр. 217.
14. Устав Сестричного Тихвинского братства при Параскевиевской церкви с. Тарасовки, Зеньковского уезда Полт. епархии. – Зеньков, 1914; ЦДІАУК. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 1481; Ф. 707. – Оп. 227 (1899). – Спр. 14.
15. Затворницький П. История местно-общественной народной трезвости в селе Дейкаловке, Зеньковского уезда. – Полтава, 1882.

Sylka O.Z. The spectrum of rural public communities in the Left-bank Ukraine in the end of the XIX – the beginning of the XX cent. Are analyzed the main types of the public statutory voluntary associations were functioning during the origin of civil society in the Russian Empire. Special attention is paid to the terminological component in the studied subject.

Key words: Public Association, public organisation, non-profit society

